

remarci filosofice

Adaptare și individuare (II)

Jean-Loup d'Autrecourt

4° Criteriile de identitate personală de-a lungul timpului

Procesul de adaptare, de ajustare, de acord dintre individ și societate, dintre individ și mediul înconjurător natural se desfășoară, din punct de vedere filosofic, conform a două tipuri de criterii de identitate personală de-a lungul timpului: *i)* criterii corporale; *ii)* criterii psihologice.

Aceste criterii trebuie să răspundă întrebărilor următoare: „Ce este o persoană?”; „Ce este un individ uman?”; „Cum reușim noi oamenii să ne împlinim înțelesul ca persoane umane dotate cu personalitate?”. În fond, toate aceste întrebări cu derivatele lor se reduc la chestiunea antropologică kantiană: „Ce este omul?”. Această problemă, căreia nu i s-a răspuns încă, adică nu știm deocamdată ce este omul, nu dispunem de o definiție fiabilă despre om, această întrebare deci se află la originea științelor omului în general și a antropologiei în particular, naștere pe care o putem situa în secolul al XIX-lea.

Criteriile enunțate mai sus, binecunoscute în literatura filosofiei minții, așa zis anglo-saxonă, sunt în realitate doar necesare, însă insuficiente pentru a circumscrie persoana umană pe parcursul ei biografic, de-a lungul vieții. O să vedem mai târziu, că trebuie să introducem alte criterii de identitate personală.

Pe de-o parte, aceste criterii pot fi înțelese drept simple *simptome de cunoaștere* a persoanei umane. În acest caz ar fi vorba de posibilitatea noastră epistemologică de recunoaștere a unei aceleși persoane în două situații diferite, la două momente diferite de timp. Se face astfel apel la caractere fiziologice (corpul, creierul, amprentele digitale, datele biometrice etc.) de identificare a individului. De asemenea, pentru o recunoaștere mai fină, mai nuanțată intervin și caracterele psihologice legate de personalitatea socială, culturală, intelectuală, dar și de viața emoțională, sentimentală, interioară a individului. Se poate merge până la studiul stilului de expresie al personalității, pentru identificarea individului respectiv.

Pe de altă parte, aceste criterii pot fi considerate drept *criterii ontologice*, adică drept dimensiune constitutivă a persoanei umane. Ar fi vorba în acest caz să fie puse în evidență acele elemente corporale, fiziologice care sunt stabile, fixe, neschimbate de-a lungul timpului; adică acele elemente care ne-ar confirma în mod sigur că identitatea persoanei a rămas aceeași, în ciuda schimbărilor produse în timp și în spațiu. De această dată se vor căuta elementele fizice care rămân fixe, nealterate, stabile (scheletul osos, conformația feței, dimensiunile corpului, culoarea părului și a ochilor, forma irisului, forma amprentelor digitale, timbrul vocal etc.).

La fel din punct de vedere psihologic, se vor căuta toate acele elemente care țin de caracter, care definesc caracterul unui individ, care fac astfel încât acel individ să fie *el însuși același* pe lungi perioade de timp: generos, meschin, răutăcios, invidios, vicelan, manipulator, bun, introvertit, extravertit, sensibil, indiferent, inteligent, tenace, muncitor, organizat, curajos etc. Altfel spus, se vor căuta acele elemente psihice dar și morale, care conferă stabilitate caracterului și care contribuie mai apoi la formarea personalității, dar și la

stabilitatea acesteia de-a lungul timpului. Știind că nu trebuie confundat caracterul cu personalitatea; cineva poate avea o puternică personalitate culturală, dar un caracter îndoielnic.

Cele două dimensiuni (epistemică și ontologică) sunt în genere amalgamate de filosofii contemporani. Majoritatea rămâne cantonată în aspectul ontologic. Dar chiar dacă le distingem și astfel evităm anumite confuzii conceptuale, acestea sunt insuficiente, ba chiar problematice în definirea noțiunii de persoană. Să vedem pe rând și rapid, care sunt dificultățile ridicate de fiecare dintre aceste criterii, atunci când sunt confruntate cu trecerea timpului.

a) Criterii corporale

În acest proces foarte lung și practic intermiabil, de adaptare a individului la mediul înconjurător (natural, social, instituțional, politic, ideologic, religios, filosofic), criteriile corporale par cele mai stabile, cele mai ușor de satisfăcut. Tot ceea ce este legat de corp, de la naștere până la moarte, toate funcțiile biologice, necesitățile vitale par să conlucreze în acest sens: păstrarea unei stabilități poetice de auto-organizare, de auto-apărare, de autoregulație, de regenerare, de însănoșire, de autoreproducere etc.

Respirația, hrana, sexualitatea, activitățile neuro-motoare se desfășoară în acest sens al auto-conservării organismului ca o entitate globală, ca un tot organizat, unitar, întreg, care persistă în fața schimbării. Altfel spus, organismul reușește să se opună acestei teribile legi fizice, legea naturală a entropiei, care face astfel încât orice sistem organizat să-și atingă starea de echilibru, de entropie maximă, adică starea haotică, adică acea stare care corespunde dispariției sistemului (organismului) respectiv.

Din păcate, când considerăm din punct de vedere strict fiziologic, care sunt acele elemente stabile, care conferă identitate omului, remarcăm că niciunul nu rezistă schimbării. Scheletul osos, care este compus din țesutul celular cel mai stabil, se schimbă în mod total o dată la șapte ani; se pare că nu mai rămâne nicio moleculă care să nu fi fost înlocuită între timp, după trecerea celor șapte ani. Materia cenușie pare de asemenea foarte stabilă, căci neuronii nu îmbătrânesc, dar nici nu pot fi înlocuiți de alte celule regenerare; cam de pe la vârsta de treizeci de ani, neuronii încep să moară cu sutele de mii dacă nu cu milioanele. Atunci ce-ar mai rămâne la nivel cerebral și de asemenea la nivel corporal? O anumită conformație, anumite morfologii, care să fie neschimbate? Cei mai mulți devin senili la vârsta senectuții.

Dar nici morfologia corpului nu rămâne aceeași, scheletul se schimbă cu vârsta, corpul își modifică greutatea, aspectul, talia (trebuie să schimbăm măsura hainelor cu timpul); iar înfățișarea abia dacă mai are niște relații de asemănare, foarte vagă, cu formele anterioare. O fotografie din copilărie comparată cu un portret din adolescență, cu altul din tinerețe sunt toate foarte diferite de imaginea de la bătrânețe. Este sau nu este aceeași persoană? Întrebarea rămâne în suspans. Dar și mai grav, în ceea ce privește constituția noastră substanțială, nicio moleculă care aparține corpului nostru în urmă cu câțiva ani, nu mai face parte din corpul nostru din prezent; totul s-a schimbat, deci identitatea substanțială s-a modificat! Se pare deci că aceste criterii corporale nu

sunt tocmai fiabile pentru a garanta identitatea personală de-a lungul timpului. Poate că ne vor ajuta mai mult criteriile psihologice.

b) Criterii psihologice

Aceste criterii sunt invocate de filosofii minții, care privilegiază dimensiunea mentală a ființei umane față de cea corporală. Argumentul lor principal este că omul dispune de conștiință, o entitate spirituală, imaterială și care este ireductibilă. Această conștiință prezintă o dimensiune subiectivă, toate aceste aspecte psihologice care fac astfel încât persoana, sinele să se perceapă ca fiind *ceva anume și nu altceva*, prin niște experiențe interioare, private, imposibil de comunicat celorlalte. Această conștiință de sine ar fi elementul stabil al personalității, ceea ce conferă identitate persoanei de-a lungul timpului, specificitatea și originalitatea ei, unicitatea ei, în ciuda tuturor schimbărilor pe care le suportă corpul uman.

Mai multe teorii se confruntă în acest domeniu, imposibil de rezumat aici în câteva rânduri. Că este vorba de *conștient*, de *inconștient*, de *mine*, de *sine*, de *subiectivitate*, de *memorie*, de *spirit* sau de *suflet*, faptul nu are mare importanță în acest caz. Ce trebuie să reținem este că se face apel la criterii psihologice de identificare a persoanei sau de constituire a acesteia. Or și aceste criterii psihologice sunt problematice. De exemplu, se poate afirma că noul-născut nu este încă o persoană, deoarece nu dispune de o activitate psihică importantă; în tot cazul, chiar dacă se poate invoca o anumită pre-psihologie, acesta nu are dezvoltată o psihologie, o subiectivitate care să-i fie proprie. Nici memoria (foarte precară), nici limbajul (inexistent), nici gândirea (nedezvoltată) nu i-ar fi prea mult de folos în acest sens.

Iar în cazul copilului se poate invoca faptul că el nu dispune încă de suficientă maturitate morală pentru ca să fie considerat responsabil și deci matur din punct de vedere psihologic. Părinții sau tutorii lui legali trebuie să răspundă pentru el până la o vârstă foarte avansată, în multe țări aceasta este situată pe la 18 ani. De asemenea handicapul psihic, taratul sau pacientul aflat în comă nu mai sunt capabili să ia decizii și să răspundă cu privire la propria lor persoană, cu privire la propriul lor destin. Alții vor lua decizii în locul lor și nu întotdeauna pe cele mai fericite.

Alte probleme, care apar în acest caz, sunt legate de tot felul de discontinuități psihologice: uitarea, pierderea memoriei, somnul, pierderea cunoștinței etc.. Toate aceste aspecte și încă multe altele discreditează criteriile de individuare psihologică ale persoanei umane, tot așa cum schimbările și discontinuitățile corporale se opuneau criteriilor fiziologice de individuare.

Altfel spus suntem confrunțați cu imposibilitatea unei definiții fiabile a persoanei umane, ba chiar a omului. Astfel întrebarea „Ce este omul?” persistă. Una dintre consecințele supărătoare ale acestei stări de lucruri este faptul că nu știm când mai avem de-a face cu o persoană și când nu. Un *foetus* este o persoană? Dacă *nu*, el poate fi avortat, dacă *da*, atunci avortul este pedepsit prin lege. Un pacient aflat în comă este o persoană? Dacă *nu*, atunci poate fi eliminat, dacă *da*, faptul va fi pedepsit de lege. Este corpul uman un tot, un organism armonios, ireductibil în plan personal? Dacă *da*, atunci nu putem face nici cel puțin experiențe de cercetare pe el; dacă *nu*, atunci îl putem considera ca pe un mecanism, ca pe o mașină care poate fi reparată, cu organele care pot fi înlocuite, tot la fel cum sunt înlocuite pie-

sele unei mașini: când se strică una veche, o înlocuim cu alta nouă!

Se subînțelege că din punct de vedere moral (etic), această situație este foarte dilematică pentru filosof, foarte neplăcută ba chiar inacceptabilă. Pentru a se evita aberațiile, care se practică mai peste tot în lume, ca traficul de organe, medicina de reparație, chirurgia estetică, transplaturile de tot felul, folosirea oamenilor ca și cobai în laboratoarele de cercetare, ar trebui să fie respectat cel puțin principiul moral kantian, care afirmă că „Omul își este sieși propria finalitate”.

Altfel spus, omul nu poate fi folosit ca mijloc în vederea realizării unui alt scop; nici cobai pentru binele altora, nici corp descompus ca piese de schimb pentru alții, nici sclav corporal și/sau intelectual ș.a.m.d. Singura finalitate a unui om, în viață, este să se împlinescă în plan personal, să atingă o plenitudine de sine, el însuși pentru el însuși. Cum? Printr-un lung proces de *individuaire*, de dezvoltare a propriei personalități, de-a lungul întregii sale biografii. Mai concret, cum? Prin *educație!*

5° Educația, principalul proces de individuaire

Atunci ce este persoana? Există criterii fiabile de definire a acesteia, există modalități de înțelegere a procesului de individuaire în cazul ființei umane? Cred că trebuie să vorbim mai degrabă de procese, care au loc în timp și într-o relație permanentă cu ceilalți, cu mediul (natural, social, familial etc.). Astfel, pentru a ne putea adapta, ajusta, acorda cu mediul înconjurător, trebuie să trecem prin educație.

Educația se face într-un raport viu de dialog, de la persoană la persoană, față în față, într-un context în care protagoniștii trebuie să fie efectiv prezenți. Nu cred în această practică bizară, pe care am criticat-o întotdeauna, care este învățământul la distanță. Nu cred și mă opun predării făcute de mașini (roboți, automate); nu cred nici că putem educa animalele sau mașinile. Nu există decât confuzii conceptuale grave atunci când se vorbește cu emfază de educarea maimuțelor, a câinilor și a altor animale „inteligente”; mai grav, atunci când se vorbește de procesele de învățare din Inteligența Artificială.

Animalele pot fi dresate, iar nu oamenii; oamenii pot fi educați, dar nu animalele; mașinile pot fi programate, însă nici nu pot crea, nici învăța și cu atât mai puțin pot educa omul; se subînțelege că nu pot fi educate. Pare banal, dar toate aberațiile acestea, care se întâlnesc în abundență în literatura de specialitate, nu sunt decât nevroze

Aiud, jud. Alba

intelectuale, ca să nu spun imposturi, dar care au un succes extraordinar în fața publicului larg, în fața opiniei comune și ignorante, ca mai toate șarlataniile, ca mai toate ficțiunile. Acestea ne vin direct din literatura științifico-fantastică. Educația este făcută de om pentru om; omul este singura ființă capabilă de educație, în ambele sensuri ale cuvântului.

Să ne mai amintim de asemenea că a se adapta înseamnă a se ajusta, a se pune de acord, a fi într-o relație adecvată care să ne convină. Or trebuie știut de asemenea că principalele teorii ale adevărului, cunoscute de tradiția occidentală, folosesc drept criterii: *acordul*, *adecvarea*, *corespondența* (în cazul adevărului de tip corespondență) și coerența, non contradicția, completitudinea (în cazul adevărului de tip coerență). Această asociere între adevărul căutat de individ și adaptare nu este întâmplătoare.

Pe scurt, a se adapta pentru ființa umană înseamnă a se situa într-un raport de adevăr cu lumea, cu mediul înconjurător, cu ceilalți, cu natura, cu sine însuși. Chiar faimoasa sintagmă socratică „Cunoaște-te pe tine însuși și nimic altceva” trimite în același timp la această căutare permanentă de adevăr, la această adaptare, la acest acord cu sine însuși și cu lumea.

Scopul este instaurarea sau descoperirea unei relații de armonie, de respect, de pace (interioară sau exterioară). De ce? Pentru că, în caz contrar, suntem tentați de alt tip de relații, care sunt de profit, de mercantilism, de agresiune a celorlalți și a mediului, a lumii în care trăim. Mai este nevoie să precizez că acestea din urmă sunt tendințe care s-au generalizat, care pun în pericol lumea în totalitatea ei?

Cum să procedăm ca să evităm, dacă nu-i prea târziu, aceste pagube? Prin educație! Dar nu prin orice tip de educație. Mass-media dă exact exemplul contrar de cum nu trebuie să procedăm, deoarece educația este opusă în principiu manipulării sau re-educării. Pe de altă parte, știm că predarea, instruirea, simpla transmitere a cunoștințelor reprezintă niște metode insuficiente, mai ales dacă nu sunt dublate, înrădăcinate într-o bază morală solidă.

Altfel spus, omul nu ar putea să se adapteze la mediul înconjurător fără educație și, înainte de toate, fără educație morală. Toate relele din societate, care domină relațiile interumane (inechitatea, inadaptabilitatea, excluderea, inegalitatea, in justiția, egoismul etc.) provin din lipsa acestei reguli de educație, din carența morală.

Cel care este bine educat este gata să facă față tuturor situațiilor, ba chiar situațiilor catastrofice, situații dramatice, care au loc în lume și care pot fi întâlnite oricând într-o viață de om (războaie, revoluții, catastrofe naturale - inundații, cutremure de pământ, furtuni, molime, epidemii, invazii etc.). De ce? Foarte simplu, pentru că omul, prin educație (tot ceea ce ține de dobândire, achiziționare, învățare) poate depăși ceea ce este înăscut (natural, moștenit, determinat biologic și psihologic). Educația permite formarea și ameliorarea omului, transformarea lui permanentă în altceva decât era inițial.

Lupul rămâne lup, câinele rămâne câine, iar rața rață, încă de la naștere. Determinările lor biologice nu le permit depășirea propriei lor condiții. Și, de altfel, nici nu au nevoie de așa ceva, pot supraviețui perfect doar cu ceea ce le-a înzestrat natura. În schimb *omul este pierdut* dacă se reduce și deci dacă se mulțumește doar cu moștenirea genetică. Prin educație omul se formează și autoformează, de unde și acel rol fantastic al educației, aproape magic, pe care l-a semnalat și Kant: educația înțeleasă ca proces de *antropogeneză!* În

acest proces morala are rolul cel mai important.

6° Educația morală

Deci ce este educația morală? Aceasta privește domeniul vieții noastre *care depinde de noi* și pe care putem să-l lărgim cât mai mult posibil astfel încât să facem față necazurilor, nenorocirilor, tragediilor neprevăzute. Bineînțeles că dacă viața are un anumit farmec acesta rezidă mai ales în aspectul neprevăzut, din care pot naște toate speranțele și iluziile noastre. Dacă ne-am cunoaște în mod absolut destinul, viața nu ar mai avea mare interes. Totuși, din punct de vedere moral este important ca noi să reușim să stăpânim cât mai mult din ceea ce ne privește, adică să exersăm libertatea, decizia, voința în mai toate situațiile care depind de noi. Astfel noi ne manifestăm ca fiind responsabile și deci morale, confruntate cu o lume în care majoritatea evenimentelor (din fericire) nu depind de noi. Aceasta este o iluzie periculoasă, că am fi capabili acum, cu mijloacele tehnice de care dispunem, să controlăm totul, adică *totul ar fi posibil*.

Există o marjă importantă de imprevizibil (ca în meteorologie) și de aici se pot naște în același timp surprize plăcute sau neplăcute. Imprevizibilul este mai degrabă generator de nenorociri, de suferință, pentru ființele raționale. Deci pentru a face față acestor necazuri neprevăzute, în scopul unei fericiri pe care ne-o promite morala, noi trebuie să ne adaptăm și deci să participăm la propria individuaire prin educație în general și prin educație morală în special. Cel prost educat este sinonim cu nenorocitul. Inadaptatul, neimplinitul în planul individualității personale este în mod sigur un nefericit.

De aici vin și numeroasele reguli de comportare, pentru a discerne între bine și rău, pentru a alege de a face întotdeauna binele prin excluderea oricărei forme de rău. Astfel individul uman devine persoană demnă, care revendică o capacitate de a exersa voința bună, în mod liber și în acord cu rațiunea și sensibilitatea sa, pentru a garanta fericirea sa și a celorlalți.

În concluzie, omul devine om, persoană demnă, doar printr-un lung proces de adaptare, de „acordare” cu valorile morale comune societății din care face parte. Orice altă atitudine, în special concepția periculoasă că omul este o ființă reducibilă la aspecte mecaniciste, este o poziție periculoasă. Această concepție tehnologică profită de vidul conceptual actual, de faptul că nu dispunem de o concepție definitivă despre om și propune, nici mai mult nici mai puțin, modificarea *statutului omului*, prin mijloace tehnice: modificare genetică, modificare electronică, modificare neurologică etc. Inutil să amințesc că faptul rimează cu distrugerea „pură și simplă” a omului, conform cu proiectele magice și alchimice din trecut. Inutil să preciz că publicul m-a aplaudat la scenă deschisă, îndelung; discuția care a avut loc (întrebări, remarci, răspunsuri) a durat mai bine de o oră!

Bourgoin-Jallieu, aprilie 2010